

ТАҚРИЗИ

муқарризи расмӣ ба кори диссертационии Робияи Абдусамад дар мавзуи «Таҳлили сохторӣ-маъноии истилоҳоти китобдорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» ба дарёфти дараҷаи илмии доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D021300- Забоншиносӣ (6D021302– забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ)

Забоншиносии муқоисавӣ айни замон дар таҳқиқи хусусиятҳои луғавии забонҳо мавқеи муҳимро ишғол менамояд. Таҳқиқоти муқоисавӣ бо мақсади бозкарди ҳаматарафаи хосиятҳои дохилӣ ва хусусиятҳои амалкарди сохти забонҳо дар умум ва унсурҳои он дар алоҳидагӣ анҷом дода мешавад. Аз ин нуқтаи назар, яке аз масъалаҳои муҳими таҳқиқоти муқоисавии забонҳо муайян кардани муносибатҳои системавӣ дар сатҳи луғавӣ мебошад.

Масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи муқоисавии системаи луғавӣ, аз ҷумла истилоҳоти соҳавӣ дар забоншиносии ватанӣ нав набуда, солҳои охир доираи васеи муҳаққиқонро ба худ бештар ҷалб намудааст. Ба сифати объекти таҳқиқ истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илм, нақлиёт, кишоварзӣ, андоз, ҳуқуқ ва монанди инҳо қарор дода шудаанд, ки дар онҳо таҳлили сохторӣ-маъноии истилоҳоти соҳавӣ дар забонҳои гуногунсохтор гузаронида шудаанд.

Воқеан, муқоисаи ҳамон як ҳодисаи лингвистӣ дар забонҳои гуногун имкон медиҳад, ки моҳияти ҳодисаи омӯхташаванда равшану возеҳтар ва амиқтар боз карда шуда, махсусиятҳои он аз нуқтаи назари забонӣ муайян карда шаванд. Ба қатори масъалаҳои махсусан муҳими забоншиносии муқоисавии муосир, ки ба таҳқиқи илмии ҳаматарафа зарурат дорад, мавқеи муҳимро истилоҳот ҳамчун зерсистемаи забон ишғол менамояд.

Аз ин нуқтаи назар, кори диссертационии Робияи Абдусамад дар мавзуи «Таҳлили сохторӣ-маъноии истилоҳоти китобдорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» муҳим арзёбӣ карда мешавад, зеро дар замони муосир китобдорӣ яке аз соҳаҳои фаъолияти иттилоотӣ, фарҳангӣ ва таҳсилоти инсон буда, таъсис ва рушди китобхонаҳо, ташаккул ва коркарди ҳазинаи китобдорӣ, хизматрасониҳои иттилоотию библиографӣ, тайёр кардани мутахассисони соҳа, таъмини илмӣ ва методии рушди китобхонаҳоро дар бар мегирад. Аз ин рӯ омӯختани таҳқиқи истилоҳоти тоҷикии китобдорӣ дар муқоиса бо истилоҳоти забони англисӣ хеле муҳим аст.

Мақсади таҳқиқоти диссертационӣ омӯзиши системавӣ, қиёсӣ, муқоисавию таърихӣ, луғавӣ, сохторӣ-маъноии вижагиҳои ташаккули истилоҳоти китобдорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ва дар ин

замина, мушаххас намудани ҳамгунӣ, сермаъноӣ, инчунин таҳлили вожаҳои иқтибосӣ дар забонҳои муқоисашаванда муайян карда шудааст.

Вазифаҳои гузошташуда оид ба расидан ба мақсади таҳқиқот, **ҳамчунин нуқот ё худ муқаррароте**, ки барои ҳимоя пешниҳод шудаанд, хусусиятҳои асосии фарқкунандаи қори диссертатсиониро инъикос мекунанд.

Диссертатсия аз муқаддима, се боб, 17 фасл, 8 диаграмма, хулоса, феҳристи адабиёти истифодашуда ва замима иборат аст.

Дар **Муқаддимаи** диссертатсия роҷеъ ба мубрамияти мавзӯи таҳқиқ, зарурати интиҳоби мавзӯ, дараҷаи таҳқиқи мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои таҳқиқ, асосҳои назариявӣ ва методологии таҳқиқот, сарчашмаҳои таҳқиқот, навғониҳои илмӣ таҳқиқот, нуқоти ба ҳимоя пешниҳодшаванда, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот маълумот дода шудааст.

Боби 1-уми диссертатсия **“Заминаҳои назариявии таҳқиқи истилоҳоти китобдорӣ дар забонҳои муқоисашаванда”** аз 5 фасл иборат буда, дар он мафҳумҳои “истилоҳ” ва “истилоҳшиносӣ”, масъалаҳои омӯзиш ва таҳқиқи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносӣ, заминаҳои назариявии таҳқиқи истилоҳоти китобдорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, сарчашмаҳои ташаккулёбии истилоҳоти китобдорӣ дар забонҳои қиёсшаванда ва монанди инҳо мавриди баррасӣ қарор гирифта, фикру андешаҳои олимони ватанӣ ва хориҷӣ дар атрофи ин мафҳумҳо таҳлил карда шудаанд.

Дар ин боб дар чараёни омӯзишу баррасии масъалаҳои назариявӣ ва амалии истилоҳ ва истилоҳшиносӣ, бахусус истилоҳоти китобдорӣ, диссертант асосан ба қорҳои илмию таҳқиқотии забоншинос ва истилоҳшиносони маъруфи Иттиҳоди Шӯравӣ ва Россияи имрӯза забоншиносон ва истилоҳшиносони Аврупо ва забоншиносону истилоҳшиносони Тоҷикистон таъя кардааст.

Диссертант калима, мафҳум ва истилоҳро аз нигоҳи ин забоншиносон ва истилоҳшиносон муқоиса намуда, хулосагирӣ мекунад, ки истилоҳ дорои хусусияти фарқкунанда ва маъноӣ мушаххас аст, ҳол он ки калимаҳои умумӣ метавонанд маъноӣ бисёре дошта бошанд; алоқаи мустаҳкам бо мафҳум асоси семантикии мавҷудияти истилоҳ ба шумор меравад, аммо калимаи умумӣ дорои чунин хусусият нест; истилоҳ дорои функцияи махсус буда, дар мавриди муайян истифода мешавад, алалхусус дар матни илмӣ, агар аз ин доира берун истифода бурда шавад, истилоҳ моҳияти қорбурдии худро гум мекунад ва ба калимаи умумӣ табдил меёбад; истилоҳ калима ва ё ибора дар вазифаи

махсус буда, дар хавзаи ҳар як илми муайян номи мафҳуми мушаххасро ифода мекунад ва як ҷузъи системаи истилоҳоти ин ё он соҳаи алоҳидаи илм ба шумор меравад; ҳар як истилоҳ дорои таъриф, яъне дефинитсия (таърифи дақиқи илмӣ) мебошад; истилоҳ метавонад бо як калима ё чанд калима (яъне, ибора) низ ифода ёбад ва ғайра.

Дар ин замина истилоҳотро ҳамчун маҷмуи истилоҳҳои як соҳаи таҳассусӣ ва истилоҳшиносиро илм дар бораи пайдоиш, инкишоф ва таркиби истилоҳоти як соҳаи таҳассусии инсон маънидод менамояд. Аз ҷумла, истилоҳоти китобдорӣ маҷмуи истилоҳҳои марбут ба соҳаи китобдорӣ мебошад, ки онҳо номи мафҳумҳои марбут ба ин соҳаро ифода менамоянд.

Диссертант ба масъалаи омӯзиш ва таҳқиқи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар забоншиносии тоҷикӣ тавачҷуҳи махсус равона карда, дуруст хулосагирӣ намудааст, ки айни ҳол дар соҳаҳои гуногуни дониши инсон фаҳмиши ягонаи маънии калимаи «истилоҳ» вучуд надорад. Дар ҳар як соҳаи дониш истилоҳ ба мафҳумҳои вежаи онҳо алоқаманд буда, маънии гуногун дорад.

Тавре диссертант зикр менамояд, истилоҳоти тоҷикӣ айни замон як қатор мушкилотҳоро дорост, ки бояд ҳаллу фасл карда шаванд. Ин мушкилот, пеш аз ҳама, масоили ба низомдарории истилоҳот, ҳамгунсозӣ ва стандартикунонии истилоҳоти илмӣ мебошад. Танзими истилоҳоти илмӣ кори якҷояи мутахассисони соҳаҳои мухталифи илмҳои дақиқ, тиббӣ ва техникӣ, инчунин тарҷумонҳо ва муаллифони китобҳои дарсӣ мебошад. Барои муқаррар намудани қоидаҳои муайяни истилоҳоти илмӣ ва меъёрҳои истилоҳоти байналмилалӣ ба таҳқиқи фарогир ва мукамали истилоҳшиносии миллии илмӣ пардохтан лозим аст. Стандартикунонии истилоҳоти илми ватанӣ кори муштаракӣ мутахассисон нисбат ба муқаррар кардани танҳо як истилоҳ барои ҳар як мафҳум дар соҳаи мушаххас ва дар ҳуҷҷатҳои махсус (масалан, дар луғатҳои дузабона) мебошад. Барои ташаккул додани истилоҳоти илми ватанӣ бояд пеш аз ҳама бо истифодаи принципҳои ташаккули истилоҳшиносии кишварҳои хориҷӣ дар таҳия ва такмили истилоҳоти миллии илмӣ рӯ овард.

Диссертант барои муайян кардани роҳҳои ташаккулёбии истилоҳоти китобдорӣ дар забонҳои қиёсшаванда сарчашмаҳои зеринро мавриди баррасӣ қарор додааст: «Луғати русӣ-тоҷикии китобдорӣ ва иттилоотшиносӣ»-и Ислон Чӯраев, «Истилоҳномаи китобдорӣ форсӣ ба тоҷикӣ ва русӣ»-и Пурии Султонӣ ва Фарвардини Ростин, «The Russian-English Dictionary of Library and Information Terminology» (Руско-

английский словарь по библиотечной и информационной деятельности, муаллифон Э.Р. Сукиасян, В.В. Зверевич, Т.А. Бахтурина); «AL glossary of library and information science (fourth edition)» (муаллиф: Michael Levine-Clark); Glossary of library terms (муаллиф: М. Джон); Definitions of Common library terms (муаллиф: И. Джемс).

Дар фасли охири ин боб диссертант нақши аломатҳои китобат (нуқта, аломатҳои саволу хитоб, ду нуқта, қавс, вергул ва ғайра)- ро дар ташаккули фарҳангҳои истилоҳоти китобдорӣ дар забонҳои муқоисашаванда мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор додааст.

Дар охир диссертант натиҷаҳои омӯзишу таҳқиқотро аз рӯйи боби якум хулосагирӣ кардааст.

Дар боби дуюми кори диссертатсионӣ «**Таҳлили сохтори истилоҳоти китобдорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**», ки аз 7 фасл иборат аст, усулҳои асосии калимасозӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ташаккули истилоҳоти китобдорӣ дар забонҳои муқоисашаванда ба воситаи вандҳо (пешванду пасвандҳо), сохтани истилоҳоти мураккаб, сохтани ибораистилоҳот ва ихтисораҳо мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Диссертант нақши калимасозиро дар ғанӣ гардидани таркиби луғавии ҳар як забон таъкид карда, қоидаҳои калимасозиро дар забони тоҷикӣ аз «Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик» ёдрас шудааст ва андешаҳои муҳаққиқони тоҷикро дар самти калимасозӣ мавриди таҳлил қарор додааст. Дар ин маврид зикр карда мешавад, ки дар забони тоҷикӣ бо роҳи морфологӣ сохтани калимаҳо сермахсултарин мебошад. Минбаъд диссертант ҳар яке аз ин намудҳои калимасозиро дар сохтани истилоҳоти соҳаи китобдорӣ бо мисолҳои мушаххас таҳлил менамояд, аз ҷумла: сохтани истилоҳ бо пешванду пасванд; сохтани калимаҳои мураккаб; конверсия, яъне, аз як ҳиссаи нутқ ба ҳиссаи дигари нутқ гузаштани истилоҳ; ихтисора; ибораистилоҳот ё истилоҳибораҳо.

Тавре диссертант зикр менамояд, истилоҳоти нав, аз ҷумла, дар соҳаи китобдорӣ ба воситаи вандҳо ташаккул меёбанд, ки ин хусусияти ташаккулёбии истилоҳ хоси ҳар ду забони муқоисашаванда ба шумор меравад (калимасозӣ ба воситаи пасвандҳо (хонанда+гон – read + er, нигор+гар, кор+гоҳ, ташвиқот+чӣ, китобсоз+ӣ, китобхона+чӣ – library+an, қобарга+ӣ); калимасозӣ ба воситаи пешвандҳо (но+равшан, бе+баҳо, но+пайдор) ва калимасозӣ ба воситаи миёнвандҳо (додугирифт, рафтуомад).

Дар забоншиносии муносири тоҷикӣ ва англисӣ пасванд ҳамчун яке аз роҳҳои самараноки ташаккулёбии истилоҳот амал мекунад. Ҳар як

пасванд дар ташаккули ин ё он ҳиссаи мустақили нутқ нақши хоса дорад. Масалан, пасвандҳои -гор, -гон, -гоҳ, -он исмсоз мебошанд. Пасвандҳои исмсози забони англисӣ -ment, -ion, -ation, -ing буда, дар ташаккули воҳидҳои луғавӣ истифода мешаванд.

Диссертант 22 қолаби бо намунаи R+S (яъне реша+ пасванд) сохтани истилоҳоти соҳаи китобдориро дар забонҳои муқоисашаванда муайян кардааст, аз ҷумла **дар забони тоҷикӣ- 10 қолаб**, масалан: R+a (андоза – size, нома – letter); R+ ча (лавҳача – little board, раҳча – line, варақча – sheet, китобча (китоб+ча); R + чӣ (китобхоначӣ (китобхона+чӣ) – librarian иштирокчӣ (иштирок+чӣ) – participant, навбатчӣ (навбат+чӣ) – duty, хазиначӣ (хазина+чӣ) – treasurer, обуначӣ (обуна+чӣ) – subscriber); R+манд (корманд (кор+ манд) worker, донишманд – science) ва ғайра. **Дар забони англисӣ бошад, - 12 қолаб**, масалан: R+ tion (publication – нашр, classification – табақабандӣ, annotation – тақриз); R+ er (worker – коргар, letter – нома, leader – роҳбар, layer – табақа); R+or (author – муаллиф, director – директор, sponsor – сармугзор); R+ ing (writing – хат, leading – роҳбарӣ, printing – таъбу нашр) ва ғайра;

Дар ташаккули истилоҳоти китобдорӣ ба воситаи пешвандҳо дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, диссертант 15 қолабро муайян кардааст, аз ҷумла, **дар забони тоҷикӣ – 4 қолаб**: ҳам+R (ҳаммуаллиф (ҳам+муаллиф) – co-author; ҳаммаъно – synonymous, ҳамном – namesake, ҳамкор – co-worker); но+R (номувуфиқ – inconsistent, нодуруст – wrong, нодаркор – unnecessary, номаълум – obscure); бе+R (бехато – unerring, бемуаллиф – anonymous, бехат – having no written, беном – nameless); ба+R (барӯйхатгирӣ – census, баҳисобгирӣ – inventory, бақайдгирӣ – registration). **Дар забони англисӣ бошад, – 11 қолаб, чунончи:** trans+R (transformed – (trans+formed) – табдилдиҳӣ, transmitter (trans+mitter) – интиқолдиҳанда); under+R (underaction (under+action) – воқеа, understatement (under+statement) – ночиз); in+R (incalculable (in+calculable) – бешумор, index (in+dex) феҳраст, indenture (in+indenture) – санад) ва ғайра.

Тавре диссертант қайд мекунад, миқдори истилоҳоти мураккаби соҳаи китобдорӣ дар забонҳои муқоисашаванда хело зиёд аст. Дар диссертатсия қолаби сохтани истилоҳоти соҳаи китобдорӣ бо калимаҳои мураккаб нишон дода шудааст:

1. Дар забонҳои муқоисашаванда калимаҳои мураккабе ҳастанд, ки аз ду ва ё зиёда калимаҳои сода бе воситаи калимасоз сохта мешаванд. Ин навъи калимаҳоро дар таркиби ҳамаи ҳиссаҳои нутқ махсусан дар таркиби исм ва сифат метавон мушоҳида намуд, чунончи:

Дар забони тоҷикӣ: R+R. *Дастхат* – *signature*, *сарлавҳа* – *heading*, *сарсухан* – *introduction*, *китобхона* – *library*, *ёднома* – *note*, *барчасп* – *adhesive*, *пеинусха* – *offer ва ғайра*; N+V: *масалнавис* – *fabulist*, *луғатсоз* – *lexicographer*, *китобдеҳ* – *bookgiver*, *масҳаканавис* – *fabulist*, *китобсанҷ* – *bibliographer*, *китобфурӯш* – *bookseller*.

2. Калимаҳои мураккабе, ки ба воситаи миёнвандҳо пайваस्त намудани ду ва ё зиёда калимаҳои сода сохта мешаванд: V + y +V: *кофтукоб* – *seaching*, *ҷустуҷӯ* – *exploring*, *додугурифт* – *exchange*.

3. Калимаҳои мураккабе, ки бо пасвандҳо сохта мешаванд: N + V + ӣ: *китобпарастӣ* – *bibliomania*, *муқовашиносӣ* – *bookbinding*, *китобдиҳӣ* – *bookgiver*, *такмилдиҳӣ* – *improvement*, *матншиносӣ* – *texttual*; N + V + иш: *рафороиш* – *design*;

Дар забони англисӣ:

1. Калимаҳои мураккаби забони англисӣ ба монанди забони тоҷикӣ аз ду ва зиёда калимаҳои сода аз рӯи намунаи R+R сохта мешавад: *radiolibrary* – *радиокитобхона*, *bookmark* – *китобфурӯш*, *bookmark* – *гузориш*, *bookcase* – *ҷевони китоб*, *bookshelf* – *китобмонак ва ғайра*;

2. Намуди калимаҳои мураккаби ба воситаи пасвандҳо сохташуда: R + R + er: *bookseller* – *китобфурӯш*, *bookgiver* – *китобдиҳанда*, *bookbinder* – *чилдбанд*, *bookowner* – *китобдор*, *bookholder* – *дорандаи китоб*; R + suf + tion : *classification* – *табақабандӣ*, *composition* – *асар*, *publication* – *нашриёт*; R + R + ing: *microcopying* – *нусхабардорӣ*, *bookbinding* – *китоббандӣ*, *bookburning* – *китобсӯзӣ*; R + suf + ment: *enrollment* – *бақайдгирӣ*, *publishment* – *нашр*, *acknowledgment* – *эътироф*; R+ suf + able: *publishable* – *нашришаванда*, *readable* – *хондашаванда ва ғайра*.

3. Калимаҳои мураккаби ба воситаи пайвандакҳо сохташуда: R + to + R: *notice-to-reader* – *огоҳинома ба хонанда*; R + on +R: *slide-on-clip* – *баҳодиҳанда (рейтер)*, *book-on-sale* – *китоби фурӯшӣ*, *book-on-tape* – *китоб дар лента*; R+of+R: *book of account* – *китоби ҳисоб*, *book of original* – *китоби асли*, *place of librarian* – *коргоҳи китобдорӣ*.

Бо роҳи ибора сохтани истилоҳот яке аз усулҳои маъмултарин ва самарабахши забонҳои мавриди қиёс буда, дар соҳаи китобдорӣ барои сохтани истилоҳот хеле сермаҳсул аст. Диссертант 9 қолаби дар шакли ибора сохтани истилоҳоти соҳаи китобдориро дар забонҳои муқоисашаванда нишон додааст, чунончи:

Дар забони тоҷикӣ: N+N: *коргоҳи китобдорӣ* – *place of librarian*, *коргоҳи китобсозӣ* – *bookstore*; N+V: *фехристи ёрирасон* – *auxiliary direction*, *картотекаи маълумотдеҳ* – *reference card*; V+A: *баҳисобгирӣ*

оперативӣ – cooperating accounting, кори китобхонавӣ – library work; V+N: ҷилддӯзии китоб – bookbinding, даврзании китоб – book rotation, нигоҳдорӣи китоб – book keeping, ҷудокунии китоб – book separation;

Диссертант дар ин зимн як қолаби нав - бо роҳи пешванд сохтани ибораистилохотро низ мушоҳида кардааст: *фехрист бе ишора – directory without reference, ҷои китобдихӯи дар китобхона – librarian place in the library, муҳргӯзорӣ ба китоб – sealed to the book* ва ғайра.

Дар забони англисӣ:

Дар забони англисӣ истилоҳибораҳо, асосан ба воситаи алокаи тобеъ (тартиби калима ва пешояндӣ) сохта шудаанд: Adj+N: *public department – муассисаи давлатӣ, final addition – наири хотимавӣ, memory book – китоби ёддоштӣ, periodic addition – наири даврагӣ, periodic press – матбуоти даврагӣ; N+Prep+of+N: publication of laws – наири қонунҳо, day of book – рӯзи китоб, value of book – арзиши китоб, list of magazine – рӯйхати маҷаллаҳо; Adj+N+N: quick composition list – босуръат тартибдихӯи фехрист, commercial community index – фехристи умумии тиҷоратӣ; N+of+N+N: distribution of library fonds – тақсимоти фонди китобхонаҳо, maintenance of the book fond – нигоҳдорӣи фонди китоб ва ғайра.*

Тавре диссертант қайд менамояд, калимасозӣ бо усули ихтисора (аббревиатура) дар забони тоҷикӣ ҳодисаи нав буда, бо таъсири забони русӣ пайдо шудааст. Дар забони тоҷикӣ ихтисораҳои тоҷикӣ, русӣ ва бо таъсири технологияи навин, ихтисораҳои забони англисӣ ҳам дида мешавад. Миқдори ихтисораҳои забони тоҷикӣ нисбат ба забонҳои зикргардида камтар мебошанд. Ихтисораҳо дар забони тоҷикӣ ба қадри кофӣ рушд наёфтаанд. Дар забони англисӣ ин усули калимасозӣ нисбат ба забони тоҷикӣ сермаҳсул аст.

Дар соҳаи китобдорӣ барои баёни номи шуъбаҳо, навъҳои китобхонаҳо, номгӯи ҳуҷҷатҳо аз ҳар калимаи ибора танҳо ҳарфи аввал гирифта, калима месозанд, ба монанди: **КМТ** (китобхонаи миллии Тоҷикистон), **КЭМ** (китобхонаи электронии миллӣ), **ДМҚ** (дастгоҳи маълумотдихӯи ҷустуҷӯӣ), **ЗНМБ** (захираи наириҳои маълумотдихӯ-библиографӣ), **ДМБ** (дастгоҳи маълумотдихӯи библиографӣ), **МБК** (мубодилаи байналмилалӣ китоб), **КТ** (китобхонаҳои тахассусӣ) ва ғайра.

Ихтисораҳо дар забони англисӣ на ба сифати ҳарфҳои алоҳида, балки ҳамчун як калимаи ягона талаффуз мешаванд. Ихтисораҳои маъмули забони англисӣ инҳоянд: AASL (American Association of School Libraries) – Иттиҳодияи амрикоӣ китобхонаҳои мактабӣ, ABA (American

Booksellers Association) – Иттиҳодияи китобфурӯшони амрикоӣ, **АВВА** (Antiquarian Booksellers' Association of America) – Иттиҳодияи китобфурӯшони антиқаи Амрико, **АИЛА** (American Indian Library Association) – Иттиҳодияи китобхонаҳои Ҳиндустону Амрико ва ғайра.

Дар охири ин боб муҳимтарин натиҷаҳои бадастовардаи диссертант хулосагирӣ карда шудааст.

Дар боби сеюми кори диссертатсионӣ – «**Таҳлили маъноии истилоҳоти китобдорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ**», ки аз 5 фасл иборат аст, ҳодисаҳои забонӣ, мисли, сермаъноӣ (полисемия), муродифот (синонимия), ҳамгуншавӣ (*ин вожаҳо диссертант ба сифати муодили тоҷикии истилоҳи омонимия истифода кардааст*), мутазодшавӣ (*ин вожаҳо диссертант ба сифати муодили тоҷикии истилоҳи антонимия истифода кардааст*) дар истилоҳоти китобдорӣ забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ, ҳамчунин вожаҳои иқтибосӣ дар низоми истилоҳоти китобдорӣ мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудааст.

Тавре диссертант қайд менамояд, полисемия ё сермаъноии вожагон дар забон зухуроти ҷадид набуда, дар шарҳи луғавии истилоҳ низ ба ҷашм мерасад. Дар кори диссертатсионӣ андешаи забоншиносон ва истилоҳшиносони рус, ҳамчунин забоншиносони ватанӣ оид ба ин падидаи забонӣ, хусусан полисемияи грамматикӣ ва полисемияи луғавӣ мавриди таҳлил қарор гирифта, хулоса карда шудааст, ки ба вучуд омадани сермаъноӣ дар забон аз омилҳои берунизабонӣ ва дохилизабонӣ вобастагӣ дорад. Дар забони англисӣ калимаҳои хусусияти сермаъноидошта нисбат ба забони тоҷикӣ зиёдтар ба назар мерасанд. Натиҷагирӣ шудааст, ки дар ҳар ду забон сермаъноӣ бештар ҳосил исм ва феъл аст, зеро дигар ҳиссаҳои нутқ маҳз ба воситаи ба исм ва феъл ҳамроҳ намудани унсурҳои калимасоз ва қоидаҳои дохилизабонии калимасозӣ сохта мешаванд. Ҳамчун намуна вожаҳои **stock, table, cover, book, card, volume, composition, index**-ро дар забони англисӣ шарҳ дода, хусусиятҳои сермаъноии онҳо нишон дода шудааст. Дар забони тоҷикӣ низ дар соҳаи китобдорӣ истилоҳоте дучор меоянд, ки хусусияти сермаъноиро доранд. Дар ин зимн диссертант сермаъноии истилоҳҳои **маҳзан, намуна, китоб, асар, дoston ва радифро** бо далелҳо нишон додааст.

Диссертант зимни таҳқиқи **ҳодисаи муродифот** (яъне, синонимия) дар истилоҳоти соҳаи китобдорӣ синонимҳоро «ҳамчун ду ва ё зиёда калимаҳои аз ҷиҳати маъно ба ҳам наздик ва баъзан баробар, ки аз ҷиҳати истифодаи тобишҳои маъноӣ, услубӣ ва дараҷаи истеъмол аз якдигар фарқ мекунанд», таъриф додааст. Дар асоси ин таъриф ҳодисаи

муродифот, яъне, синонимия ва сабабҳои пайдошавии ин ҳодисаи забониро таҳқиқ, ҳамчунин навъҳои онро аз рӯи мазмун ва мавқеъ ва аз нигоҳи сохтору таркиб (сода, сохта, мураккаб) чудо кардааст. Ба назари диссертант, аслан падидаи муродифот ба истилоҳ ва истилоҳсозӣ хос намебошад, зеро истилоҳ дар доираи муайяни як илм асосан бояд бо як калима ва ё ибора ифода карда шавад. Вале, таҷриба нишон медиҳад, ки ин меъёр на ҳамеша риоя мегардад. Синонимҳои зиёде, ки имрӯз дар таркиби луғавии забони тоҷикӣ маҳфузанд, бо роҳҳои сохтани калимаҳои нав, афзуншавии лексикаи забони адабӣ аз ҳисоби лаҳҷа ва шеваҳои маҳаллӣ, ҳамчунин бо роҳи ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ гузаштани лексикаи халқҳои дигар ба вучуд омадаанд.

Зимни таҳлилу таҳқиқ диссертант маълум кардааст, ки шумораи муродифоти марбути истилоҳоти китобдорӣ дар ҳар ду забон хеле зиёд аст аз ҷумла: а) дар забони тоҷикӣ: сархат – *фосила, феҳристи алифбой – феҳристи муратаббӣ, аснод – санад – ҳуҷҷат, маҳзан – бойгонӣ – анбор, китобдорӣ – библиографӣ, фонди бойгонӣ – захираи бойгонӣ, фонд – захира, адабиёти атеистӣ – адабиёти зидидинӣ, образнокӣ – тасвирнокӣ, тироз – зер – широза, фарсуда – қуҳнашуда, феҳрист – номгӯӣ, рақам – шумора, ҷамъкунӣ – захиракунӣ, муқова – ҷилд, нусха – намуна, маводи бойгонӣ – асноди бойгонӣ* ва ғайра; б) дар забони англисӣ: *barn – warehouse – stock – маҳзан; stock – supply – provisions – resources – захира; table – index – list – catalogue – inventory – феҳрист; publication – edition – нашр; volume – case – cover – муқова; file – cabinet – file – cards; collection of books – bibliography – ҷамъи китобҳо; board – plate – лавҳа; foreword – preface – introduction – пешгуфтор; printed – published – чоп; printing – publishing – нашр.*

Зимни таҳқиқи **падидаи омонимия**, ки ба сифати муодили тоҷикии он диссертант вожаи «хамгунашавӣ»-ро истифода кардааст, шакли якхела, вале маъниҳои гуногун доштани калимаҳо муфассал таҳқиқ шуда, сабабҳои ҷой доштани онҳо, намудҳои омонимҳо (луғавӣ, грамматикӣ, пурра) нишон дода шудааст. Зимни омӯзишу таҳлили ақидаҳои забоншиносони ватаниву хориҷӣ оид ба падидаи омонимия, диссертант дуруст натиҷагирӣ кардааст, ки ин падида ва сабабҳои пайдоиши он ҳоло ҳам дар забоншиносӣ масъалаи комилан таҳқиқнашуда боқӣ мемонад.

Омонимияро аз рӯи сохти калимаҳои омонимшаванда ба гурӯҳҳои омонимҳои пурра ва омонимҳои нопурра, омонимҳои решагӣ ва омонимҳои сохта чудо карда, онҳо бо мисолҳои мушаххас нишон дода шудаанд. Андешаи баъзе муҳаққиқонро дар бораи он, ки манбаи асосии омонимшавӣ калимаҳои иқтибосӣ мебошанд, тақвият дода, диссертант

зикр менамояд, ки теъдоди зиёди иқтибосоте, ки ба забони тоҷикӣ ворид мегарданд, вожаҳо ва калимаҳои забони арабӣ буда, омонимҳои забони арабӣ дар луғат ва фарҳангномаҳои забони тоҷикӣ нисбат ба омонимҳои этимологии забонҳои дигар зиёдтаранд.

Падидаи омонимияро дар истилоҳоти соҳаи китобдорӣ таҳқиқ карда, диссертант омонимҳоро аз рӯйи мансубият ба ин ё он забон ба ду гурӯҳ ҷудо менамояд: а) омонимҳое, ки ҷузъҳои маъноии онҳо пурра ба забони арабӣ муносибат доранд; б) омонимҳое, ки ҷузъҳои маъноии онҳо пурра ба забони русӣ мансубанд.

Омонимҳое, ки ҷузъҳои маъноии онҳо пурра ба забони арабӣ муносибат доранд, дар забоншиносии тоҷик ба сифати истилоҳ ва калимаҳои муқаррарӣ меоянд: масалан, вожаҳои омонимии шакли арабидоштаи марбут ба истилоҳи китобдорӣ инҳоянд: *адабиёт, байт, наириёт, китоб, феҳрист, марҷаъ, тафсир, таиҳис, иқтибос, маҳдуд, муаммо, таърих, мунозира, мутуба, асрор, назм, наср, радиф, раҳл, баст, тазмин* ва ғайра, мисол:

1) **феҳрист I** – рӯйхат, фусули китоб; **феҳрист II** – чадвал, чадвал барои муайян кардани мундариҷа, фаслу боби ягон китоб;

2) **раҳл I** – лавҳи китобхонӣ, курсичаи хурди китобмонӣ, **раҳл II** – асбоб, анҷом, ҷиҳоз ва раҳти хона, асбобу анҷоми куч ва сафар.

3) **тоқ I** – сақфи камоншакли куббадор (дар қасрҳо, купрукҳо) равоқ, айвон; **тоқ II** – фард, танҳо, якка; **тоқ III** – ҷомаи рӯйпӯш, ҷомае, ки аз болои дигар либосҳо мепӯшанд).

Дар забоншиносии англисӣ ба омонимҳое метавон дучор омад, ки шакли маъноии онҳо пурра ба забони юнонӣ муносибат доранд. Дар системаи луғавии забони англисӣ, ки шаклҳои омонимӣ доранд, нисбатан густурдатар аст. Калимаҳое, ки аз забони юнонӣ ба забони англисӣ иқтибос шудаанд, нахуст аз забонҳои латиниву фаронсавӣ ба забони юнонӣ ворид шуда, сипас ба англисӣ ворид гардидаанд, чунончи: **subscriber** [ME *sunscriben*, < Latin *sunscribere*, sub+*scriber* to write more at SCREBE] *subscriber*- one that subscribes as: **I** (a) **subscriber** one that sings something (as a letter, document, agreement), **II** (b) **subscriber** one that agrees or consents, **III** (c) **subscriber** one that favors, aids or supports (as by money, contribution, moral influence, personal membership) **IV** (d) **subscriber** an individual having commercial telephone equipment installed on his premises.

Антонимҳо калимаҳое мебошанд, ки аз ҷиҳати маъно муқобили якдигаранд. Дар забоншиносии тоҷикӣ, истилоҳи «антоним» бо муродифоти «мутазод, тазод, мутубика, тибок, татбиқ, муқобала, тақофу, тануқуз, тақобул» ба ҷашм мерасад. **Падидаи антонимия** (зидмаъноӣ) дар

ҳолатҳои ифодаи аломат, хусусият, нишона, қору қирдор, рафтор, амалиётҳои ашъу шахс, барои инъикоси ҳодисаҳои табиату ҷамъият, замонӣ макон, ҳаҷму миқдор, андоза ва ғ. истифода қарда мешавад.

Диссертант зимни омӯзиш ва таҳқиқот муайян қардааст, ки дар забони тоҷикӣ падидаи антонимия бештар дар сифати асли ва зарфҳои мушоҳида мешавад. Инчунин, дар забони адабӣ қалимаҳое мушоҳида мешаванд, ки ду ва ё зиёда антонимҳоро доро мебошанд. Дар исму феъл антонимҳо қамтар ба назар мерасанд, ба монанди: шаб – рӯз, равшан – торик ва ғайра. Ғайр аз ин, дар истилоҳоти соҳаи қитобдорӣ антоним нисбат ба синонимӣ полисемия қамтар дучор мешавад. Антонимҳо ба мисли синонимҳо аз ҷиҳати услубӣ эҳсосӣ (эмотсионӣ) фарқ нақарда, балки аз рӯи ифодаи мафҳум фарқ меқунанд. Миқдори он истилоҳоти қитобдорӣ, ки ин воҳид ё хусусияти луғавиро ба худ қасб қардаанд, ҳело зиёд нестанд, ба монанди: *асноди ҳатмӣ* – *writing document* – *асноди ҷонӣ* – *printed document*, *тозанаишр* – *new edition*, *қуҳнаишуда* – *old edition*, *ғравюраи ҷони баландсифат* – *high quality print engraving*, *ғравюраи ҷони пастисифат* – *low quality print engraving*, *қитобҳонаи давлатӣ* – *stated library*, *қитобҳонаи шахсӣ* – *private library*, *дастнавис* – *handwriting*, *ҷонӣ* – *printing*, ва ғайра.

Антонимҳо ба забони англисӣ: *epic* – *short story* – ҳикояҳои дароз, *ҳикояи қутоҳ*, *of high quality* – *of low quality* – *ҷони баландсифат* – *ҷони пастисифат*, *printed* – *publition* – *written* – *in written form* – *ҷони* – *дастнавис*, *ode* – *prose*, *назм* – *насп*, *creative* – *uncreative*, *эҷодӣ* – *ғайриэҷодӣ*, *private library* – *stated library* – *қитобҳонаи шахсӣ* – *қитобҳонаи давлатӣ*, *introduction* – *conclusion* – *сарсухан* – *охирсухан*, *legend* – *short story*.

Дар рафти паҷуҳиш зиёда аз 20 ҳолати антонимшавии истилоҳоти соҳаи қитобдорӣ дар забонҳои мавриди қиёс муқаррар қарда шудааст.

Масъалаи дигаре, ки дар ин боб мавриди омӯзиши таҳқиқ қарор гирифтааст, масъалаи иқтибосгирии истилоҳот дар забонҳо мебошад. **Иқтибос** унсури луғавиест, ки аз низомӣ як забон ба низомӣ забони дигар дохил мешавад, Зарурати ба забоне аз забоне ворид қардидани иқтибос ҳодисаи танҳо сифр забонӣ набуда, балки ба омилҳои иҷтимоӣ, сиёсӣ, тижоратӣ, илмӣ, фарҳангӣ ва монанди инҳо низ вобастагӣ дорад. Падидаи иқтибосгирӣ яке аз роҳҳои пурсамари бой қардонидани захираи луғавии ҳар як забон мебошад. Дар тарқиби луғавии забони муосири тоҷикӣ қалимаҳои иқтибосӣ аз забони арабӣ, русӣ, юнонӣ, лотинӣ, ҳиндӣ, туркӣ, ки бевосита ва ё бавоситаи забонҳои дигар дохил шудаанд, ба назар мерасанд.

Диссертант зимни таҳлили истилоҳоти соҳаи китобдорӣ дар забони тоҷикӣ муайян кардааст, ки истилоҳоти иқтибосии ин соҳаро асосан калимаҳои арабӣ ва русӣ ташкил медиҳанд, чунончи:

а) истилоҳоти иқтибосии арабӣ: *замима* – *annex, appendix, эҷодиёт* – *creativity, китоб* – *book, қисса* – *legend, мундариҷа* – *contents – poet – шеър адабиёт* – *literature, асар* – *work, composition, нашриёт* – *publishing house, таснифот* – *classification, ташифиқот, муқаддима* – *content* ва ғайра;

б) истилоҳоти иқтибосии русӣ: *каталог (фехристи), печать (чоп), копия (нусха), картотека (барга), фонд (захира), документ (хуҷҷат), библиотека (китобхона), поэма (достони манзум), очерк (рисола), повест (қисса), этажерка (раф), кружок (маҳфил)* ва монанди инҳо.

Қисмати дигар истилоҳоти иқтибосиро дар соҳаи китобдорӣ калимаҳои ҷунонӣ низ ташкил медиҳанд, ки тавассути забони русӣ ворид шудаанд, масалан: *автобиография, автограф, эпитафия, этнография, библиограф, библиография, поэма, поэт, эвристика, эксембристон, элостография, электрография, электротипия, электрофотография* ва монанди инҳо.

Тавре диссертант зикр менамояд, калимаҳои иқтибосии забони англисӣ дар забони тоҷикӣ низ фаровонанд. Ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ вожаҳои англисӣ чӣ дар забони хаттӣ ва чӣ дар забони гуфтугӯӣ, асосан ба воситаи забони русӣ ворид мегарданд. Масалан, дар соҳаи китобдорӣ ба чунин истилоҳоти иқтибосии англисӣ дучор омадан мумкин аст: *детектив, модернизм, фолклор, патент, фэнтези, абонемент, коллектор, комплекс, коллектив, конгресс, прогресс, новел, элемент, фект, фундаментал* ва ғайраҳо.

Дар охири боб муҳимтарин натиҷаҳои бадастомада натиҷагирӣ карда шудаанд.

Дар охири қисми диссертатсионӣ бошад, ҳуҷҷаҳои оид ба муҳимтарин натиҷаҳои таҳқиқоти анҷомдодашуда иборат аз 15 банд оварда шуда, ҳамчунин тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот дар 10 банд пешниҳод карда шудааст.

Дар замима ба қисми диссертатсионӣ “Истилоҳоти марбути соҳаи китобдорӣ дар забонҳои тоҷикӣ, англисӣ ва русӣ” оварда шудааст.

Ҳамин тариқ, **навгонии илмӣ таҳқиқот** дар он зоҳир мегардад, ки дар он бори нахуст таҳқиқи ҳаматарафаи воҳидҳои луғавӣ - истилоҳоти китобдорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ гузаронида шуда, дар ин замина маводи зиёди мансуб ба истилоҳоти ин соҳа ҷамъоварӣ ва ба муомилоти илмӣ ворид карда шудааст; ҳамчунин бори нахуст таҳлили

муқоисавӣ, сохторию маъноӣ, луғавию маъноӣ ва калимасозии истилоҳоти китобдории забонҳои муқоисашаванда анҷом дода шудааст.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот аз он иборат аст, ки нукоти назариявии дар таҳқиқот пешниҳодшударо минбаъд дар коркарди масъалаҳои назариявии истилоҳшиносии тоҷикӣ ва дар назарияи истилоҳоти китобдорӣ татбиқ намудан мумкин аст.

Натиҷаҳои таҳқиқотро амалан дар таҳияи истилоҳоти соҳавӣ, ҳамчунин дар лексикологияи муқоисавӣ истифода кардан мумкин аст. Маводи ҷамъовардашуда зимни таҳияи луғатҳои дузабонаи истилоҳот, ҳамчунин хондани курсҳои махсус оид ба луғатшиносӣ, луғатшиносӣ ва этнолингвистика дар факултети филологӣ муфид буда метавонад.

Дар баробари ин бояд зикр намуд, ки диссертатсия ва автореферати он аз камбудиву норасоӣҳо холи нестанд:

1) Азбаски кори диссертатсионӣ аз рӯйи рамзи “Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ” иҷро шудааст, мувофиқи мақсад мебуд, агар боби 1-уми диссертатсия бо номи “Заминаҳои таърихӣ ва назариявии таҳқиқи истилоҳот дар забонҳои муқоисашаванда” ифода мегардид, зеро номи мавҷуда дар фасли 3-юми ин боб такрор шудааст; дар ин зимн, хуб мебуд, агар номи фасли 1-уми ин боб “Таснифи илмии мафҳумҳои “истилоҳ”, “истилоҳот” ва “истилоҳшиносӣ” (Научное описание понятия “термин”, “терминология” и “терминоведение”) номгузорӣ карда мешуд;

2) Фасли 5-уми боби 1, яъне, “Нақши аломатҳои китобат дар ташаккули фарҳангҳои истилоҳоти китобдорӣ”, ба мавзӯ, мақсад ва вазифаҳои кори диссертатсионии мазкур иртиботи кам дорад;

3) Хуб мешуд, ки истилоҳоти ноошноӣ мансуби китобдорӣ дар повараки саҳифаҳои диссертатсия замима мегардид;

4) Дар кори диссертатсионӣ муодили тоҷикии баъзе истилоҳҳои иқтибосии соҳаи забоншиносӣ ба ҷанд гуна истифода шудааст, масалан истилоҳи “омонимия” дар баъзе мавридҳо дар шакли “ҳамгунагӣ” ва мавридҳои дигар дар шакли “ҳамгунашавӣ” омадааст; ё худ, муодили тоҷикии истилоҳи “синонимия” ҳам дар шакли “муродифшавӣ” ва ҳам дар шакли “муродифот” истифода шудааст;

5) Дар матни диссертатсия ва автореферати он ғалатҳои имлоӣ ва грамматикӣ, хатоҳои техникӣ ва баъзан хатоҳои услубӣ низ ба назар мерасанд.

Дар маҷмӯъ, камбудии ишорашуда ба мазмуни таҳқиқоти анҷомёфта таъсири манфӣ намерасонад, зеро онҳо хусусияти тавсиявӣ дошта, зимни таълифи кори таҳқиқотӣ дар шакли монография онҳоро баратараф кардан мумкин аст.

Фишурдаи рисола (автореферат) бо забонҳои тоҷикӣ ва русӣ мазмуну мундариҷаи корро пурра инъикос мекунад ва мақолаҳои таълифнамудаи муаллиф низ ба талабот ҷавобгӯ мебошанд. Диссертант аз рӯи мавзӯи диссертатсия дар маҷаллаҳои илмӣ, ки аз тарафи Комиссияи олии атестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия шудаанд, 4 мақолаи илмӣ ба нашр расонидааст ба талаботи пешниҳоднамудаи Комиссияи мазкур ҷавобгӯ мебошанд.

Хулосаи мухтасари кори диссертатсионӣ (аннотатсия), ки бо забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ дар охири автореферати диссертатсия оварда шудаанд, тибқи талаботи ҷорӣ Комиссияи олии атестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон таҳия шуда, моҳияти илмӣ кори мазкурро ба таври фишурда инъикос менамояд.

Ҳамин тавр, диссертатсияи Робияи Абдусамад дар мавзӯи «Таҳлили сохторӣ-маъноии истилоҳоти китобдорӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ» ба талаботи бандҳои 31-35-уми Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30-юми июни соли 2021, №267 тасдиқ шудааст, инчунин ба талаботи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷавобгӯ буда, муаллифи он сазовори дараҷаи илмӣ доктори фалсафа (PhD), доктор аз рӯи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ) мебошад.

Муқарризи расмӣ,

мудири шуъбаи илмию ташкилии

Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон,

доктори илмҳои филологӣ

Нуров Пирмаҳмад Гулович

Суроға: ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33

Тел.: (992) 223-06-48 (к), 93-553-45-70,

Эл. почта: nurav6464@mail.ru

Имзои Нуров Пирмаҳмад Гуловичро

тасдиқ менамоям.

Мудири шуъбаи кадрҳо ва корҳои

махсуси Раёсати Академияи миллии

илмҳои Тоҷикистон

Муродова Матлуба

06.06.2023